

Úvod do studia literatury a literární vědy

Část: versologie
(studijní materiál)

Podzim 2019, PdF MU

Hlásková instrumentace

- Výstavba literárního díla: důraz kladen na:
 - Význam slov a vět
 - Znění slov a vět
 - znění jednotlivých hlásek nebo slabik
 - celková melodie (intonace) věty
- Využití zvukových hlásek = hlásková instrumentace
- Instrumentace /z hudby/ = způsob uspořádání zvukové složky textu

Prostředky hláskové instrumentace

- Eufonie = libozvuk

*Ach v zemi krásnou, zemi milovanou,
v kolébku svou i hrob svůj, matku svou,
v vlast' jedinou i v dědictví mi danou,
v šírou tu zemi, zemi jedinou,
v matku svou, v matku svou, krev syna teče po ní.*

- Opakem je **kakofonie = nelibozvuk**
- /zde ř + souhláskové skupiny/

V ztrhaný mrtvý strážce zrak

i v pootevřené huby

přeskřípené svítí zuby.

- Onomatopoeie (zvukomalba)
 - Řetězů řinčí hřmot
 - Žbluňkla žába do žabince až to žuchlo

DALŠÍ:

- Opakování skupin hlásek
- Aliterace (a slunce jasná světů jiných)

Ukázka z *Máje*

- Opakování hlásek

*... tichými slovy šepce praví,
„tam při jezeru vížka ční
nad stromů noc; jen bílý stín
hlubkoť stopen v jezera klín;
však hlouběji ještě u vodu vryt
je z mala okénka lampy svit;
tam Vilém myšlenkou se baví,
že příští den jej žití zbaví.*

Verš

- Základní rytmická jednotka, je oddělen od ostatních rytmickými jednotkami přesnými hranicemi.

Ale vzpurný Halfar učí,
Jak mu kázal zákon boží.
(Bezruč)

Poloverš

- Verš s větším počtem slov se dělí na menší metrické jednotky, tzv. veršová kóla.
- Jsou-li ve verši dvě kóla, označujeme je jako poloverše.

Obláček bílý do výše stoupal
(Křička)

Verš a řádek

- Verš může být rozdělen do více řádků;
- Počet řádků lze lehce spočítat; počet veršů neurčíme na první pohled.

Však vrátili se sami, před zámkem
vše pusto bylo, prázdno, nikoho
kol vidět nebylo. Snad zahoupal
to vítr jenom zvonem?

Sotva tak

když domluvili, slyš tu zazněl zas
zvuk zvonů mocně, smutně, příšerně,
jak ve zoufalství, v strachu, v úzkostech
by se kdo dovolával pomoci.

/Zeyer, Pohádka o Karlu Velikém/

- Jindy může dojít k rozdělení verše do různých skupin (patří k jiné části textu)
- Rozlomení může patřit k obsahovému a/nebo stylovému zlomu v textu.

On pad jí k nohám, plakal jak děcko
a jásal zas

A spolu dál šli lesem,
sněť každá chvět se zdála tajným děsem

/Vrchlický, Savitri/

Enjambement (přesah)

- Situace, kdy konec věty nepřipadá na konec verše, se nazývá PŘESAHEM (Enjambement)

Na bílé zdě stříbrnou zář
rozlila bledá lůny tvář

Rytmus

- Podstatou poezie je rytmus
- Rytmus = pravidelné opakování stejných/podobných jednotek.
- Organizace přízvučných a nepřízvučných slabik = sylabotónický systém (19. století u nás); jde o organizaci slabik i přízvuku.
- Organizace dlouhých a krátkých slabik = časoměrný systém (řecká a latinská poezie, 20. léta 19. století)

Versifikační systémy

- Prozodické systémy
- Nauka, která se zabývá výškou tónu, délkou a přízvukem, jejich využitím ve verši.
- sylabický
- tónický
- sylabotónický
- časoměrný

SLABIKY: přízvučné/nepřízvučné
dlouhé/krátké

Typy prozodických systémů

- Řečtina, latina (měří se slabiky dlouhé, krátké)
= prozodie časoměrná
- Čeština (přízvučné a nepřízvučné slabiky) =
prozodie přízvučná/sylabotónický, tónický

Časoměrný verš

- Vzniká střídáním dlouhých a krátkých slabik.
- **Dlouhé slabiky (-) :**
 1. **přírozeně dlouhé** (slabika s dlouhou samohláskou nebo dvojháskou; *má, ví, kou*)
 2. **pozičně dlouhé**: obsahuje krátkou samohlásku, evetn. slabikotvornou souhlásku l, r (vlk, krk), po níž následují dvě a více souhlásek (i přes hranici slova).
- **Krátké slabiky** (označ. U) /jádro tvořeno krátkou samohláskou nebo slabikotvornou souhláskou, po níž následuje jen jedna souhláska/.
- Pokud následovaly dvě souhlásky (jedna z nich l, r, ř, m, n) = **obojetná slabika**

Příklady:

- Např. slovo:

vystoupají
- - u -

- Pospíchat do školy
- *po* = *pozičně dlouhá*
- *spí* = *přirozeně dlouhá*
- *chat* = *pozičně dlouhá*
- *do* = *pozičně dlouhá*
- *ško* = *krátká*
- *ly* = *krátká*

Sylabotónický verš

U studánky **stojí** **děvče**,
mladé **jako** **strůmek** **mladý**,
bledé **jako** **rubáš** **z** **kmentu**.
A **na** nebi **bílý** **měsíc**,
kolem **něho** **vodní** **kolo**,
jak **by** **ze** studánky **hleděl**.

/Neruda, U studánky/

Osmislabičný verš; ozn. slabiky = přízvučné; liché pozice (to je jim vlastní) = pravidelnost stálého počtu slabik a rozmístěného přízvuku = sylabotónický verš. systém

Přízvučnost

- Přízvuk v češtině **VŽDY NA PRVNÍ SLABICE SLOVA**

Víceslabičná slova = přízvuk na první slabice

Jednoslabičná slova:

- *plnovýznamová* přízvuk mají (dům, stůl, mdlý aj.)

- *nepplnovýznamová* přízvuk nemají (a, se, mi aj.); *jednoslabičné předložky* „přetahují“ přízvuk z *následujícího slova*.

Příklady: přízvučnost

- **tábor, kovárna, míhá, stodola, koloběžka** = *první slabika*
- **na** táboře, **na** kole, **před** oknem = *přízvuk na předložce; slabičná předložka; přízvuk na předložce*
- **v domě** = *předložka v neslabičná; přízvuk na vdo*
- *Chlapec a dívka stojí na ulici, přinesli mi dort.*

Sylabický verš

- Základní jednotka: slabika
- Pravidelný počet slabik; přízvučné/nepřízvučné slabiky či krátké/dlouhé slabiky nejsou organizovány.
- Užití: do konce 18. století.

- Po určitém počtu slabik následuje mezislovní předěl **/diareze/**
- Např. osmislabičný verš, desetislabičný verš atd.

- **Klauzule** = koncový úsek verše = bývá vyznačena syntaktickým předělem, organizací přízvučných/nepřízvučných slabik nebo rýmem.

Stopa

- Základní jednotka časoměrného verše.
- Stopa = skupina nejméně dvou slabik, pravidelně se opakující.

- trochej - U
- jamb U -
- daktyl - UU
- spondej - -

Stopa a slovo

- Stopa = může být slovo, část slova, více slov
- Jestliže se **konec slova KRYJE S KONCEM STOPY** = DIAREZE.
- Jestliže se **konec slova NEKRYJE S KONCEM STOPY**, jde o CÉZURU.
- V sylabotónickém systému se obvykle nerozlišuje mezi cézурou a diarezí; jednotně se užívá pojem CÉZURA
- /cézura po šesté slabice v alexandrinu/.

- **Sylabický** verš se na stopy nečlení.
- **Sylabotónický verš.** systém: stejné členění jako u časomíry; ale jen s tím rozdílem, že určujeme přízvučnost / nepřízvučnost slabik (čtyřstopý jamb, pětistopý trochej atd./
- = odlišnost počtu přízvuků; není to tak pravidelné; např. ve čtyřstopém sylabotónickém verši nemusejí být čtyři stopy a čtyři přízvuky =

Metrika

- Způsob uspořádání verše i jeho částí.
- Pravidla (soustava pravidel) tohoto uspořádání (vnitřní měřítko).
- = závislost na vlastnostech každého jazyka, tradici národa.

Sylabotónický verš

- Vhodnější je verš rozčlenit na pozice:
- Jedna pozice = jedna slabika
- Lze rozlišit: **slabé /U/** a **silné pozice /-/**

- **Ukázka METRA /abstraktní schéma, tj. norma, osnova/ v sylabotónických verších.**
- **Rytmus = konkrétní realizace tohoto schématu**

Typy sylabotónického verše

- Šestistopý sylabotónický trochej
– U – U – U – U – U – /U/
- Čtyřstopý sylabotónický jamb
U – U – U – U – /U/
- Třístopý sylabotónický daktyl
- – UU – UU – //U/ U/
- Poslední pozice vyznačeno /U/ - neovlivní, kolik má verš stop. O tom, kolik má verš stop ROZHOUJÍ SILNÉ POZICE.

Další typy

- **Trochej, jamb** = dvoudobá metra (dvouslabičné stopy)
- **Daktyl, daktyl s předrážkou** (předrážka = první slabika verše) = třídobá metra; jejich stopy jsou tříslabičné.
- Smíšená metra = **logaedická metra**
- Třístopý sylabotónický daktyl s předrážkou (p)
Již ku zemi sežloutlé listí to
p – U U – U U – U U

Josef Lukavský, Vše plyne... in: Pánové a dámy... (1913)

Bozi všecko vidí, bozi všecko slyší –

příjemno je ležet v lese na Zátiší...

Není kolem lidí, zvířat kolem není –

děkuji náhodě za to nadělení:

pod hlavou hrst trávy, nad hlavou kus
nebe,
[...]

Kantor! Stařík obličeje
zlostné malé želvy,
v límci, jenž ho svírá, škrtí,
jako úpis nečistému,
mstí se v chrámě na nevinných

Josef Kainar

Jaroslav Vrchlický, *Cestou*, in: *Úhor, Nová lyrika*
(1904–1906), (1906)

Melounů, slunečnic směs,

celičké kaskády chmele,

na pravo bukový les,

ostružin bludiště ztmělé.

Melounů, slunečnic směs,

U studánky stojí děvče,
mladé jako strůmek mladý,
bledé jako rubáš z kmentu,
a na nebi bílý měsíc,
kolem něho vodní kolo,
jak by ze studánky hleděl.

- J. Neruda: U studánky

U studánky **stojí** **děvče**,
mladé **jako** **strůmek** **mladý**,
bledé **jako** **rubáš** **z** **kmentu**.
A **na** **nebi** **bílý** **měsíc**,
kolem **něho** **vodní** **kolo**,
jak **by** **ze** studánky **hleděl**.

/Neruda, U studánky/

Osmislabičný verš; ozn. slabiky = přízvučné; liché pozice (to je jim vlastní) = pravidelnost stálého počtu slabik a rozmísněteného přízvuku = sylabotónický verš. systém

Sen milý pokojně lítá,
a v lesích zpěvák milostný
s přírodou celou spočívá:
tehdy já se marně trápím
bloudě v háji až do rána.

I. V. Šimko: Noční bdění

Výstavba verše: jaké pravidlo převažuje?

Jaký boj? Jaké hnutí?
Mně vstupují na slyšení?
Mám-li snad zahynouti?
Čiji mdlé přirození.
Což to? Věc velmi rychlá,
aneb jest-li nějaké zdání,
rostou mně jakás křídla,
strojí se všecko k litání.

F. Bridel: *Co Bůh? Člověk?*

Jamb

Zde v noční klín
ba lůny zář, na hvězdný kmit
se vloudí – – tam – jen pustý stín,
tam žádný – žádný – žádný svit

(K. H. Mácha)

Incipit

- Počátek verše
- Zvláštnost češtiny vs. incipit jambického verše
- **Stopa: U –**
- žádné české slovo nemůže mít jambickou stopu
- Přesto je jamb velmi rozšířený /zvl. od 2. pol. 19. stol./

Jambický incipit

- ?? Vytvořit jamb: **na počátku bude jednoslabičné slovo, které bude přízvučné, nebo nepřízvučné;**
- Popisuje výlučně rytmickou rovinu verše
- **Nepřízvučný jambický incipit:**
 - a slunce jasná světů jiných
 - U –/ U
 - Na první pozici je jednoslabičné slovo

Příklad: třístopý časoměrný jamb

Tma jest a hrozno vůkol,

U - / U - / U - / U

Vidět není sledů;

U - / U - / U -

Která asi stezička

U - / U - / U - / U

Vede k milence mé?

U - / U - / U -

/Trnka, Noc/

Kromě toho se ale často také využívali trojslabičné incipity:

Večerní máj byl – byl lásky čas

pod černým mračnem přelétá

U – U – U – UU

- **Přízvučný jambický incipit:**

Jevil se krásný jelen, boží tvor

Klauzule

- Konec verše
- Končí-li verš **silnou pozici** = **mužská klauzule**
- Končí-li verš **slabou pozicí** = **ženská klauzule**
- /jde o silnou a slabou pozici, nikoli o přízvučnou či nepřízvučnou slabiku/
- O typu klauzule se rozhoduje na rovině metra, nikoli na rovině rytmu.

Příklady klauzulí

- Mužská klauzule s přízvučnou slabikou na poslední silné pozici (čtyřstopý sylabotónický trochej)

mrtvá hvězda, siný svit

– U – U – U –

Ženská klauzule

- čtyřstopý sylabotónický trochej

Klesla hvězda s nebes výše,

– U – U – U – U

- Ženská klauzule v daktylu (pětistopý sylabotónický daktyl)

Potopa horoucí záhubou hrozí i světu

– U U – UU – U U – U U – U

Dodatek

- **Akatalektická klauzule** = úplná klauzule
- V daktylu (třístopý sylabotónický daktyl)

Slavozpěv radostný zpívejte

– U U – U U – U U

Metrum vs. rytmus

- Úplná realizace metrické normy není samozřejmá

1. *Duch šlechtný předrahé po vlasti,*
2. *bud' kde bud' s touhou zápasí;*
3. *žádná rozkoš a vnada cizinská*
4. *svatý plápol tento neshasí;*
5. *byť osud mu všecku bláhu přál,*
6. *k heslu jeho každý volně stál,*
7. *tajná moc ho přece tam pudí,*
8. *rozmilý kde národ jeho dlí.*

/F. L. Čelakovský, Touha po vlast/

DRUHY VERŠE

HEXAMETR

- Klasický verš řecké a římské poezie
- Eposy
- = časoměrný nerýmovaný **šestistopý daktyl**

- **Metrické schéma:**
- – UU / – UU / – UU / – UU / – UU / – –
- Všechny daktylské stopy, kromě páté, mohla být nahrazeny spondeji
- Závazně ale 5. je daktyl; 6. spondej = tvoří tzv. herojskou klauzuli.

Příklad: *časoměrný hexametr*

ČASOMÍRA

Mhou klenutý strope, odvážným ve blankytu rozpjat

– UU – UU – – – – – UU – U

obloukem! tobě pozdravení a radosti přináším

– – – UU – UU – UU – UU – –

/M. Z. Polák, Vznešenost přírody

Příklad: **syllabotónický** *hexametr*

SYLLABOTÓNIKA

- Vznikl jako nápodoba časoměrného
- U nás „vznešený“ verš

- Zlaté poklady tvé kde jsou a stříbrné skrejše,
- – U – UU – U – U – UU – U

- kteréž veškeren svět tvým vítězným odváděl sborům ?
- – U – UU – U – UU – UU – U

/M. Z. Polák: *Benátky*/

PENTAMETR

- Pětistopý verš
- jiné členění verše; jde o šestistopý daktyl
- Grafické znázornění:
- – UU / – UU / – / – UU / – UU / –
- Samostatně se prakticky neužíval; spojoval se s hexametrem, se kterým tvořil tzv.
- **ELEGICKÉ DISTICHON /ELEGICKÉ DVOJVERŠÍ/**

ALEXANDRIN

- Klasický verš francouzské literatury
- Fr. **Dvanácti – až třináctislabičný verš s cézurou po 6 slabice** (původně tedy sylabický verš)
- Z toho se vyvinul **šestistopý jamb s cézurou po třetí stopě**
- **Dělení: 6+6; 6+7**

Příklad sylabotónického alexandrinu

- Exkluzivní verš, slavnostní
- Oblíb. v symbolismu, dekadenci.
- O. Březina: *Moje matka*

Prach ostrý chudoby ji v tváři krás šlehal
a řezal do očí a v slzách zánět hasil

BLANKVERS

- Klasický verš anglické literatury (epika, drama)
- Nerýmovaný verš (*blanc = bílý = nerýmovaný*)
- *Pětistopý jambický verš (deseti nebo jedenáctislabičný)*

Český sylabotónický blankvers

J. Zeyer: *Pohádka o Karlu Velikém*
Noc každou totiž, v sen když upadal,
se Gabriel mu zjevil archanděl

VOLNÝ VERŠ

- Nemusí se řídit metrickou normou, úplně ji může popírat
- Poukazy k metrickému verši jsou založeny na stylizaci rytmického slovníku (rytmická intence textu)
- Rytická stylizace volného verše byla nejsilnější v jeho počátečních fázích (často šlo např. o trojslabičné celky – tzn. daktylská tendence).
- Volný verš bývá nerýmovaný a nestrofický (není rozdělen do strof)

Rým

- Zvuková shoda na konci verše (event. půlverše)
- Rým koncový, rým vnitřní

Sudoslabičné slovní celky = **ženský rým**

Bbloudila blankytnými pásky,
Lanoucí tam co slzy lásky.

Lichoslabičné slovní celky = **mužský rým.**

Já hanebně jsem odpraven,
A ona – jak v můj první den

Rýmová schémata

Rým sdružený /aabb/

Rým střídavý /abab/

Rým obkročný /abba/

Rým přerývaný (-a -a) nebo (a-a-)

Rým rirádový (aaaa)

ZDROJE

- R. Ibrahim, P. Plecháč, J. Říha: *Úvod do teorie verše*, Praha: Akropolis 2013
- J. Hrabák: *Úvod do teorie verše*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986 [6. vyd.; 1. vyd. = 1956]
- J. Brukner, J. Filip: *Poetický slovník*, Praha: Mladá fronta 1997 [uprav. vyd.; 1. vyd. = 1968]
- M. L. Gasparov: *Nástin dějin evropského verše*, Praha: 2012
- http://versologie.cz/v2/tool_cvicebnice/